

Nevydaná encyklopédia

Pred päťdesiatimi piatimi rokmi začal proces proti Alexandrovi Hirnerovi a jeho spolupracovníkom

Ľudovít Turčan¹

Sociologický ústav SAV, Bratislava

Unpublished Encyclopedia. The Process with Alexander Hirner and his Collaborators Started Fifty Five Years Ago. After the Second World War, in countries under the influence of the USSR including Czechoslovak Republic many politically motivated monumental processes were tried. Many of them began even after illegal actions had been revealed because of the personality cult of J.V. Stalin notwithstanding official party documents for remedial actions that were approved in the Czechoslovak Republic.

Due to overall cultural sovietization, some branches of science among them also sociology were condemned in these ideological fights and called "bourgeois pseudoscience". One of these monumental processes took place between 1958 and 1969 with one of the most influential Slovak sociologist Alexander Hirner and his colleagues. In this framed process, A. Hirner was condemned to a long imprisonment. He was declared by the court to be "the strongest and the most avowed enemy of the people's democratic order", who can only be corrected after serving a long sentence. In 1969, the process was rendered null and void from its start and accusations to be fabricated.

Sociológia 2013, Vol. 45 (No. 5: 489-507)

Key words: *political show trials; fifties; Czechoslovak Republic; processes with bourgeois nationalists in Slovakia; accusations of bourgeois objectivism; process with the sociologist Alexander Hirner*

Deň pred Štedrým večerom roku 1958 bol pracovníkmi štátnej bezpečnosti zatknutý redaktor slovníkového oddelenia Vydavateľstva Osveta v Martine Alexander Hirner. Od jesene 1953, keď do tohto vydavateľstva prišiel z Matice slovenskej, bol vedúcim redaktorom a od roku 1955 až do augusta 1958 šéfredaktorom tohto oddelenia. Ako vyplýva zo štúdia jeho pozostalosti a ďalších archívnych dokumentov, bolo toto oddelenie štátnou bezpečnosťou sledované už dlhšiu dobu. Postupne boli pozatýkaní aj ďalší jeho spolupracovníci František Oktávec, Ján Olexa, Ľudovít Januška, Jozef Telgársky, Eduard Tvarožek a Štefan Veselý. Alexander Hirner bol zatknutý ako prvý, lebo bol považovaný za hlavného organizačného činiteľa v tejto skupine. Začal sa ďalší monstreproces, ktorých sa v päťdesiatych rokoch uskutočnilo u nás viacero.

V tieni agentománie a nepriateľov

V polovici päťdesiatych rokov, najmä však po odhalení Stalinovho kultu osobnosti sa očakávalo, že aj u nás sa to prejaví v zmenách práce komunistickej strany. V dôsledku masívneho propagandistického uplatňovania ideologických

¹ Korešpondencia: PhDr. Ľudovít Turčan, CSc., Sociologický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava. E-mail: ludovit.turcan@inmail.sk

téz o „neustálo zostrovaní triedneho boja“, o „vnútorných nepriateľoch v strane a spoločnosti“, až psychóze odhaľovania „agentov buržoázie“ a „hľadani nepriateľov“ boli po roku 1948 aj za „pomoci“ zahraničných poradcov uskutočnené hlboké čistky v komunistickej strane, no nedôvera k zákonnosti mnohých vnútropolitických opatrení a tým vyvolaná neistota medzi ľuďmi sa začali prejavovať negatívne už aj v aktuálnych situáciách (napríklad aj v KSČ vznikali isté obavy vzhľadom na prebiehajúcu kolektivizáciu). Po roku 1950 sa uskutočnili exemplárne monstreprocesy s R. Slánskym, generálnym tajomníkom KSČ a jeho skupinou (trest smrti bol vykonaný aj na V. Clementisovi), na Slovensku bol takýmto monstreprocesom proces s „buržoáznyimi nacionalistami“ (G. Husákom, L. Novomeským a ďalšími).

Po odhalení dôsledkov kultu osobnosti sa tieto nezákonnosti spájali hlavne so systémom a metódami práce, ktoré sa v činnosti komunistickej strany uplatňovali (centralizmus, subjektivismus, sektárstvo, byrokratizmus a pod.). Takéto všeobecne formálne poukazovanie na príčiny takýchto hlbokých dôsledkov politiky, prejavujúcich sa na riešení reálnych spoločenských problémov a na reálnom živote ľudí, mohlo však samo osebe viesť iba veľmi ťažko k náprave daného stavu. Za hlavnú ideovú a teoretickú úlohu pri odstraňovaní následkov kultu bolo už na XX. zjazde Komunistickej strany Sovietskeho zväzu (KSSZ) označené prekonávanie dogmatizmu v činnosti komunistov i strany ako takej (apologetiky jednotlivých téz a marxizmu všeobecne, nekritickosti, neznášanlivosti aj oprávnenej kritiky, neochoty meniť uplatňované metódy práce, odmietanie dopĺňovania marxistickej teórie o nové vedecké poznatky atď.). To nedôsledné odstraňovanie príčin krízových javov v komunistickej strane i spoločnosti bolo však marené aj samými straníckymi predstaviteľmi, ktorí zotrvali na dogmatických metódach práce. Zároveň sa u nich prejavovala obava, že kritika dogmatických metód práce v strane môže mať pre stranu oveľa ďalekosiahlejšie dôsledky, a preto presadili, aby sa kritika dogmatizmu spájala s kritikou revizionizmu. Po XX. zjazde KSSZ sa v niektorých komunistických stranách mimo socialistických krajín, ale tiež aj v socialistických krajinách požadovalo preskúmanie, revízia základných princípov a tiež marxistickej teórie, napríklad princípu straníckosti a i.

Pri neskoršom hodnotení tohto obdobia sa konštatovalo, že otras, ktorý odhalenia kultu osobnosti J. V. Stalina vyvolali, sa v činnosti Komunistickej strany Československa (KSČ) i Komunistickej strany Slovenska (KSS) v rokoch 1956 – 1958 neprejavili a hlboký „zásadný obrat v metódach práce, zbavenia sa minulých chýb“ v strane nenastal (byrokratizmus, centralizmus, dogmatizmus, subjektivismus, voluntarizmus atď.). (Dejiny Slovenska VI., 1988: 412 a n.) Zásadnejším problémom toho, prečo sa náprava nezákonností robila heslami, apelmi, ba dokonca znova aj procesmi, teda znova propagandisticky a rozsudkami, bolo to, že tento proces usmerňovali a viedli tie isté kádre,

ktoré ho schvaľovali a organizovali, pretože sa v strane i spoločnosti stále uplatňovala formálna, „mechanická jednota“. K. Bacílek v roku 1957 na zjazde KSS o zásluhách strany pri odhaľovaní nezákonností hovoril, že strana otvorene odhalila chyby a vytýčila rozsiahle a konkrétne opatrenia na ich nápravu. (Pravda, 27.4.1957, s. 3) V rokoch 1956 – 1958 V. Široký, K. Bacílek a iní (k nim pozri tiež poznámku 9, s. 25 a poznámku 114, s. 136 v Turčan – Klobucký (eds.) 2004) však naďalej obhajovali postup proti buržoáznym nacionalistom ako správny a spravodlivý. K. Bacílek vo svojich prejavoch znova a znova hovoril o boji proti ideológii a prežitkom buržoázneho nacionalizmu, proti ľudáctvu, ktoré má svojich stúpencov nielen medzi inteligenciou, ale aj medzi menej uvedomelými roľníkmi atď. Na pléne Ústredného výboru (ÚV) KSS v januári 1958, kritizujúc prejavy týchto ideológií, však už priamo uviedol, že reakcia po XX. zjazde KSSZ vystrkuje rožky. „Tak napríklad v Martine istý Dr. Hirner zaraďuje do slovníka, ktorý tam chystajú vydať, ideovo nesprávne a protistranícke heslá.“²

Pri rekonštrukcii tohto procesu, ktorý sa v celej jeho agende na Krajskej správe Ministerstva vnútra (KSMV) v Žiline viedol ako spis proti „Hirnerovi a spol.“, musíme brať do úvahy minimálne dve línie vysvetlení, prečo k nemu vôbec došlo takmer šesť rokov po smrti J. V. Stalina a tri roky po odhalení jeho kultu osobnosti na XX. zjazde Komunistickej strany Sovietskeho zväzu (KSSZ). Vlastná schéma a mechanizmus týchto procesov s vykonštruovanými obvineniami, vynútenými priznaniami a fabrikovanými dôkazmi proti obžalovaným sa nezmenili. Apriórne konštrukcie nepriateľov, agentov, reakčných síl bojujúcich proti novému ľudovodemokratickému zriadeniu šírené osvedčenými technikami propagandy paralyzovali postupne verejnosť a spoločnosť vôbec pri nekritickom prijímaní takých závažných obvinení na spolupracovníkov či dokonca na rodinných príslušníkov, že sa to dnes zdá nepochopiteľné. Udačstvo sa stalo prostriedkom akoby občianskej uvedomelosti, rovnako však aj nástrojom vybavovania si rôznych sporov, nedorozumení alebo aj karierizmu.

Pri spracovaní biografie A. Hirnera (pri uplatnení biografického prístupu aj na tento proces a význam v kontexte jeho životných zásad, vychádzajúcich ešte z jeho rodinného prostredia, z jeho výchovy, ktorá sa ako invariant jeho osobnosti vzťahuje na jeho konanie, na celý jeho život, na jeho dielo) sa rovnako závažnou líniou, ako je rozbor a dokumentácia uväznenia, obvinenia, vyšetrovania, výpovedí svedkov, rozsudku a jeho zdôvodnenia, odvolaní voči nemu a ďalších záznamov a protokolov, vyjavuje aj táto druhá línia rekonštrukcie tohto procesu. Táto explikačná úroveň umožňuje zachytiť aj ďalšie podnety, motívy a príčiny, ktoré sa nejako dotýkajú osobnosti A. Hirnera. Tým, že sa na

² Ide o cyklostylovaný záznam z prejavu na pléne ÚV KSS v januári 1958, čo v Pravde z 27. 4. 1957 nebolo; pozri aj Pravda, 8. 1. 1958.

Martin hlavne v súvislosti s Maticou slovenskou (MS) poukazovalo ako na „ľudácke centrum“, na buržoázny nacionalizmus prežívajúci v ňom aj naďalej³, všeobecnejšie ako na reakciu a nepriateľov nového politického zriadenia, mohli sa zároveň tieto útoky prostredníctvom Osvety a v nej pripravovanej encyklopédie smerovať aj na A. Hirnera⁴. Poukázalo to na hrubé zneužívanie „osobnej moci“ najvyššími predstaviteľmi strany a štátu aj v dôsledku tvrdého uplatňovania mechanickej jednoty v strane i spoločnosti tak v oblasti ideologickej, ako aj v oblasti politickej.

V elaboráte *Nedostatky v práci štátnych kontrolných a justičných orgánov v súvislosti s prípadom A. Hirnera* on sám pripomína, že jeho „hriechom bol aj osobný konflikt so s. K. Bacílkom“. (Pozri tiež Hirner 1992: 314) Genéza konfliktu spadá ešte do roku 1945, keď bol A. Hirner po rokovaníach v Košiciach so Z. Nejedlým o budúcnosti niektorých ústavov MS popri Slovenskej akadémii vied a umení (SAVU) na niekoľko mesiacov určený na Povereníctve školstva a osvety (PŠO) konsolidovať pomery v ňom. Tam sa predsedovi Základnej organizácie (ZO) KSS sťažoval, „aby takých ľudí, ako je K. Bacílek, na také významné podujatia neposielali“. Išlo o prednášku o stanovisku KSČ k roľníckej otázke. Už predtým K. Bacílek zaútočil na členov strany z radov inteligencie a vyzval k ostrážitosti voči nim. K. Bacílek sa, prirodzene, o Hirnerovej poznámke dozvedel a „pokladal to za neslýchanú opovážlivosť reakcie“. Bezprostredne nato sa už prejavili negatívne prejavy voči A. Hirnerovi na PŠO v Bratislave, často až s bizarným pozadím⁵. A pokračovalo to aj potom v Matici slovenskej. Celým Hirnerovým denníkom (Turčan – Klobucký (eds.) 2004) sa ako spojovacou niťou ťahajú jeho spory s predsedom ZO KSS, ktorý už v máji 1953 vyhlasoval, že „kto s Hirnerom drží, ten s Hirnerom padá“. (Turčan – Klobucký (eds.) 2004: 83) Už predtým si A. Hirner uvedomoval, že sa ho chcú striasť, lebo „nepozná marxizmus“, jeho metóda je statická (tamže: 63 a i.) a marxizmus študuje len ako hocičo iné. Na margo Bacílkovho útoku na inteligenciu v denníku priznáva, že jeho veľkou chybou bolo, že v kritických rokoch 1947 – 1948 verejne hovoril o tom, že „nejde o triedny boj v našej politike, ale o boj inteligencie a rozumu s tuposťou“. (Tamže: 99) Vo výsluchoch A. Hirner napokon priznáva, že

³ V roku 1956 už bol z väzenia prepustený napríklad L. Novomeský a v prostredí literárnych a kultúrnych tvorcov sa udeľoval dosah propagandistického zneužívania ideológie na manipuláciu ľudí. Aj v súvislosti s prepustením L. Novomeského A. Hirner napísal, ako bolo už nečasové servírovať obvinenia z buržoázneho nacionalizmu, a preto sa v ich kauze „hriechy“ obžalovaných „obalili do rúcha buržoázneho objektivismu“. Hirner, A.: *Nedostatky v práci štátnych kontrolných a justičných orgánov v súvislosti s prípadom A. Hirnera*. Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice. (ALU SNK, f. A. Hirnera, k. 22, s. 10-11)

⁴ Zo siedmich obžalovaných boli iba traja pracovníkmi slovníkového oddelenia Vydavateľstva Osveta, ďalší štyria boli pracovníkmi vydavateľstva v iných pozíciách.

⁵ Pri preverovaní členov KSS bol nový preukaz vydaný aj A. Hirnerovi, ktorý však členom strany nebol. Bolo to zrejme preto, že jeho činnosť bola takto hodnotená. Na PŠO, kde A. Hirner pracoval v pozícii vedúceho sekcie „B“, t. j. osvety, sa udieľal aj ďalšie bizarnosti, keď sa stal postavou v románe F. Kráľa.

nepochopil správne úlohu inteligencie a rozdeľovaním inteligencie na starú a novú sa dopustil zásadnej chyby. (Archív Ústavu pamäti národa (A ÚPN), f. KS ZNB SŠTB B. Bystrica, BB-Y, arch. č. 601/1) V roku 1956 to vyvrcholilo. Vo Filozofickom ústave Slovenskej akadémie vied (FÚ SAV) zomrel S. Felber a A. Hirner si podal žiadosť o toto miesto. Keďže nebol členom strany, bolo nepredstaviteľné, aby ho na takom exponovanom pracovisku prijali. F. Hečko, ktorý bol kandidátom ÚV KSS a zároveň býval v susedstve s Hirnerovcami, a teda sa často stýkali, mu poradil, aby o tom napísal K. Bacílkovi. Zrejme o ich animozite nevedel, poznal však A. Hirnera a jeho vedeckú kompetentnosť. Už sme spomenuli Bacílkove hodnotenie (Bodenek 1999: 82-83) situácie v Martine. (Tamže: 73 a n. K tomu tiež Winkler – Eliáš a kol. 2003: 158, 161 a n.) F. Hečko v Denníkoch pripomína, ako od neho a ďalších chceli na oslave Bacílkových 60. narodenín, aby „odhaľoval tých, ktorí sú jedným slovom reformisti, trockisti atď.“, a to pri úplne vedomom konštatovaní, že áno, „Chruščov má názor taký a taký,“ ale my našich buržoáznych nacionalistov a ostatných nepriateľov musíme odhaľovať aj naďalej. (Hečko – Jančová 2011: 368) Ako uvádza J. Bodenek, po sebavedomom a trúfalom liste A. Hirnera buchol K. Bacílek na stôl a dal príkaz na zlikvidovanie Vydavateľstva Osveta, na rigorózne preverenie všetkých jeho pracovníkov. (Bodenek 1999: 84) A prvá kontrola prišla do vydavateľstva už v prvých mesiacoch roku 1958.

A. Hirner – od vedy a sociológie k osvete...

Alexander Hirner (1911 – 1987) patrí k najvplyvnejším osobnostiam slovenskej sociológie celým svojím dielom a vedeckým prínosom. Do Matice slovenskej v Martine nastúpil hneď po skončení štúdia na FF UK v Bratislave v roku 1941. Stal sa výkonným redaktorom Filozofického sborníka (absolventskú rigoróznú prácu napísal z filozofie), ktorý MS vydávala a postupne pripravoval konštituovanie samostatného sociologického odboru MS (od roku 1946) a prvého slovenského sociologického časopisu Sociologický sborník (vychádzal v rokoch 1946 – 1948). Tak sa hneď po roku 1945 v Martine vytvorilo druhé centrum sociológie popri Bratislave, kde sa sociológia ako vedecká disciplína rozvíjala. Po roku 1945 sa stal tajomníkom MS pre vedu a výskum. Už niekoľko rokov predtým o téme *čo s MS po skončení vojny* diskutoval na rôznych fórach a so zainteresovanými ľuďmi a počas Slovenského národného povstania (SNP) sa v B. Bystrici dostal do ostrej polemiky s intelektuálmi z komunistickej strany, pri ktorej bol prítomný aj G. Husák.

V tomto období bol medzi komunistickými intelektuálmi vyhrotený názor na MS ako na inštitúciu s ľudáckou minulosťou a tým aj na jej postavenie v budúcnosti. A. Hirner pripomína, ako sa jeho názory vtedy vnímali v oboch

týchto táboroch, ako mu po roku 1945 boli adresované vyhrážky z druhého tábora, aby si vybral kandelábre, na ktorých chce visieť a pod. Podstata jeho stanoviska však bola v tom, že túto minulosť neobhajoval, bol však proti paušalizovaniu tejto kritiky nielen personálne, ale najmä pre jej stotožňovanie s MS ako takou. Ved' práve v MS sa sformovala po vypuknutí SNP veľmi silná odbojová organizácia, v ktorej sa práve on výrazne aktivizoval.

V rokoch 1947 – 1948 si však postupne uvedomoval dosah mimovedných súvislostí, pre ktoré sa ideu rozvoja vedeckého výskumu v MS nepodarí presadiť. V roku 1950, t. j. bezprostredne po jeho návrate z ročného študijného pobytu vo Francúzsku v rokoch 1948 – 1949 k problematike mikrosociológie a faktorovej analýzy bola sociológia ako vedná disciplína spolu s kybernetikou a genetikou vyhlásená za „buržoáznu pavedu“ a ako veda a učebný odbor na vysokých školách a v SAV bola zrušená⁶. MS sa mala celkovo preorientovať na osvetovú prácu a činnosti s tým spojené a A. Hirner sa stal vedúcim jej nového Odboru pre štúdium a dokumentáciu kultúrno-osvetovej práce. Hirnerova vedecká erudovanosť a odborná precíznosť sa prejavila aj v tejto novej situácii. Uvedomil si potrebu metodických textov, podľa ktorých by sa malo v jeho oddelení postupovať a postupne sa tento jeho zámer rozrástol na viac ako päťstostranový text s názvom *Formy osvetovej práce*, ktorý prešiel aj oponentským pokračovaním, no knižne nikdy nevyšiel (ako viacero ďalších jeho textov v rozsahu skoro dvetisíc strán). Pritom žiadna podobná práca v tej dobe ani v iných ľudovodemokratických krajinách nevyšla a bolo zrejmé, že sa dala využívať v určitej miere aj vo vtedajšej propagande a osvete. (Hodnotenie textu od K. Škodu z Prahy pozri Turčan – Klobucký (eds.) 2004: 143-144 a najmä 160) Zároveň, keďže ako sociológ vedel o množstve údajov, ktoré tento jeho nový odbor bude spracovávať, zaviedol do jeho činnosti najmodernejšie spracovávanie štatistických údajov v tej dobe u nás na strojoch pražskej firmy Aritma. A. Hirner bol vtedy po obhájení doktorskej rigoróznejšej práce aj docentom sociológie, keď sa v r. 1946 habilitoval u prof. A. Štefánka na FF UK v Bratislave. V rokoch 1946 – 1947 prednášal na Vysokej škole politických a hospodárskych vied v Prahe ako mimoriadny profesor.

Pred svojím zatknutím bol A. Hirner známy nielen medzi sociológmi, ale bol aj verejne známou osobnosťou. Jeho úvodná štúdia v práci o slovenskom osvietenstve J. Fejéšovi a potom práca *Človek a spoločnosť* ho predstavovali ako autora, ktorý nielen obhajuje slovenské osvietenstvo voči jeho hodnoteniu A. Pražákom (štúdia A. Štefánka o slovenských osvietencoch uverejnená

⁶ Išlo o tzv. proces všeobecnej sovietskej kultúry, v ktorom bola sociológia nahradená historickým materializmom. Pozri besedu *K tridsiatemu výročiu vzniku SÚ SAV*. Sociológia č. 3, 1995. A. Sirácky na prvej konferencii *O súčasnom stave filozofie na Slovensku* v referáte *Buržoázno-triedne korene a idealistické pozície sociológie a sociografie na Slovensku* priamo napadol A. Štefánka, A. Hirnera a P. Gulu ako predstaviteľov „nepolitickej“, „nefilozofickej“, čisto „empirickej“ vedy, predstaviteľov buržoáznej sociológie a sociografie. In: Filozofický zborník SAVU V., Bratislava 1950, s. 73-76. Pozri tiež štúdie A. Kopčoka a K. Kollára, In: K. Kollár, A. Kopček, T. Pichler (eds.): 1998: 283-303, 304-313.

v Revue Bratislava bola poplatná práve Pražákovmu textu), ale ho zároveň viedla k precizovaniu svojej teoretickej koncepcie chápania vývinu spoločenstva, národa, spoločnosti, kultúry. A. Hirner svojou koncepciou viedol vlastne spor s takým chápaním dejín a ich výkladom, keď sa vykryštalizovaný myšlienkový prúd, smer prijme ako všeobecne a univerzálne platný a podľa toho, či sa jeho základné prvky vo vývoji rôznych spoločností nachádzajú, alebo nenachádzajú, sa tieto spoločnosti či spoločenstvá v nich aj hodnotia. Obhajobou slovenského osvietenstva precizoval zároveň A. Hirner pojmy i teoreticky svoj vlastný explikačný rámec (Klobucký 2005) (pozri aj poznámku 18), na druhej strane najmä na začiatku päťdesiatych rokov, keď sa z hľadiska dominujúcich princípov marxistického chápania dejín osvietenstvo chápalo v niektorých jeho prvkoch negatívne, dostával sa do zásadných sporov s týmto oficiálne prijímaným prístupom. (Pozri aj Turčan – Klobucký (eds.) 2004: 141, 135 a ď.) Hirnerove postoje sa z polemiky s T. Münzom a jeho prácou o slovenskom osvietenstve preniesli aj do ostatných sfér kultúrneho života a Hirner bol do značnej miery touto obcou ostrakizovaný. (Bližšie k tomu tiež najmä Klobucký 2000 i 2012)

Toto vylučovanie sa spájalo aj s jeho záujmom a iniciatívami, ktoré ako tajomník MS pre vedu a výskum viedol v snahe zachovať vedecký výskum v MS v tých jej pracoviskách, v ktorých sa podľa neho dosahovala vyššia úroveň ako v ústavoch SAVU (história, jazykoveda, folkloristika). Pokračovalo to neskôr aj pri jeho snahách o zachovanie Matice slovenskej ako inštitúcie s výskumným a vedeckým profilom, do ktorých sa už prenášali všetky tieto postoje k nemu, a to už aj s politickými a ideologickými nánosmi. Ako dôvodíme ďalej, Hirner bol odmietaný tak starými straníckymi elitami, ako aj novými, ktoré mu pripomínali, že nechápe pokrokové hnutie súčasnosti, či dokonca ho považovali za jeho odporcu. Ospravedlnenia, ktoré sa mu neskôr dostali od jeho bývalých kritikov, oponentov za jeho názory i za polemiky s nimi, však už čas naspäť vrátiť nemohol.

...od osvety k encyklopédii

Z viacerých týchto dôvodov, ale aj preto, že vo Vydavateľstve Osveta v Martine sa už na začiatku päťdesiatych rokov diskutovalo o príprave slovenskej encyklopédie, o čo sa zasadzovali osobnosti vedeckého i pedagogického frontu (najmä Hirnerov profesor sociológie na FF UK v Bratislave A. Štefánek sa zasadzoval za to, aby po pokusoch A. Bernoláka a P. Bujnáka na Slovensku takéto dielo vzniklo a aby sa pomocou neho zvyšovala úroveň všeobecného poznania a informovania verejnosti), prešiel A. Hirner na jeseň roku 1953 do Osvety a stal sa vedúcim redaktorom jeho slovníkového oddelenia. Bola to práca, ktorá ho aj vedecky viac priťahovala, a to aj vzhľadom na vývin vedeckého bádania v MS. Hneď po jeho príchode sa začalo

s prípravou Malej slovenskej encyklopédie, neskôr z viacerých príčin premenovanej na PRES – Príručný encyklopedický slovník. Vydavateľstvo hneď od začiatku týchto prác oboznamovalo príslušné stranícke i štátne orgány so svojou iniciatívou, aby od nich získalo súhlas a podporu. (Pozri aj Turčan – Klobucký (eds.) 2004: 148-149) Plánovalo sa, že slovník bude mať tri zväzky s počtom približne päťdesiat tisíc hesiel⁷.

Zdrojom neskorších problémov, ktoré okolo encyklopédie začali vznikať, mohlo byť aj to, že práve pre meno A. Hirner bol v roku 1956 straníckymi orgánmi одобrený aj projekt Slovenskej encyklopédie, ktorý sa mal pripravovať v SAV. Pritom v SAV vtedy takéto pracovisko nejestvovalo a samotné konštituovanie Encyklopedického ústavu SAV je vlastne spojené až s riešením situácie po zákroku proti PRES-u v roku 1959. Už v rokoch 1956 – 1957 sa v súvislosti s prácami na encyklopédii začali otvorene prejavovať akoby dva rôzne prístupy. Na jednej strane to boli problémy, ktoré uvádzali najmä výkonní pracovníci, redaktori pri príprave hesiel, a to vyhľadávanie kvalifikovaných autorov a zároveň aj kvalifikovaných oponentov a posudzovateľov, priebežné spresňovanie heslára, rozsahy jednotlivých hesiel, honoráre a pod. V druhom prístupe sa tiež napríklad argumentovalo kvalifikovanosťou autorov, avšak ich zastúpením a členstvom v komunistickej strane, vytýkal sa aj nízky počet stránkov v samotnej redakcii, vyslovovali sa námietky voči objektívizmu pri spracovaní hesiel (oproti triednej a ideologickej zaangažovanosti pri spracovávaní danej témy), spochybňovali sa mnohé osobnosti, ktoré boli zaradené do heslára, pričom sa porovnával nízky počet osobností zo ZSSR a ľudovodemokratických krajín oproti predstaviteľom z kapitalistických krajín, spochybňovalo sa aj zaradovanie niektorých hesiel (napríklad mytológia a i.) a vôbec počet hesiel z oblasti náboženstva, za čo bol podľa týchto pracovníkov redakcie zodpovedný práve A. Hirner. Priamo sa vyslovovala výhrada k tomu, že koncepčne sa formulovanie a spracovanie textu hesiel vyhyba hlavným otázkam, ktoré majú spoločenské vedy riešiť a aj celkovo sa preto koncepcia encyklopédie hodnotila ako neujasnená, úroveň nízka, materiály jednostranné a pod.⁸

⁷ Riaditeľ Vydavateľstva Osveta J. Bodenek vo Vysvetlivke k Protokolu Povereníctva štátnej kontroly (PŠK) z 10. 4. 1959 o vykonanej previerke v Osvete i jej slovníkovej redakcii uviedol, že A. Hirnera považoval za „najschopnejšieho v Martine, kto by tento projekt vypracoval“. (A ÚPN, f. KS ZNB S ŠTB B. Bystrica, BB-V, arch. č. 601/8, dokument č. 2, s. 66)

⁸ A. Hirner vypracoval všetky tri dokumenty koncepcie Malej slovenskej encyklopédie, neskôr premenovanej na PRES, t. j. *Organizácia prác na Malej slovenskej encyklopédii*, *Heslá a ich spracovanie* a *Charakteristika slovníka*. V poslednom odstavci *Heslá a ich spracovanie* doslova píše: „Netreba osobitne zdôrazňovať, že obsah každého hesla musí byť ideologicky správne podaný. Zárukou pritom je vyspelosť vybraných spolupracovníkov. Pokiaľ ide o kontrolu pre autora, odporúčame Veľkú sovietskú encyklopédiu. Pravdaže, heslo treba spracovať samostatne vzhľadom na domáce pomery a ciele, ktoré sa Malou slovenskou encyklopédiou sledujú.“ (A ÚPN, f. KS ZNB S ŠTB B. Bystrica, BB-V, arch. č. 601/8, vysvetlivky F. Oktávca z 26. 3. 1959)

Podozrievania a nedôvera

Určité konkrétne kroky proti práci redakcie pri príprave prvého zväzku do tlače (písmená A – G) zaregistrovali vo vydavateľstve v roku 1957, keď sa z uzatvorených miestností začali strácať heslá. V redakcii sa vedelo, kto to robí, pretože tohto človeka pristihol práve A. Hirner. To zároveň ukazuje na zdroj informácií, z ktorého čerpali tak na Krajskej správe MV v Žiline, ako aj na najvyšších straníckych miestach. V lete 1958 po rozsiahlej kritike prípravy encyklopédie navrhla ZO KSS Vydavateľstva Osveta z jeho bratislavského pracoviska odložiť vydanie prvého zväzku. Doporučovala zriadiť novú komisiu, posudzujúcu prípravu a stav práce, ktorá by bola zárukou, že dielo bude kvalitné, aké spoločnosť potrebuje. Do Osvety prišla v júni toho roku druhá preverovacia komisia, ktorá mala prekádovať všetkých pracovníkov. (Bodenek 1999: 84)

Tieto obštrukcie vyvrcholili zásahom tlačového odboru KS MV v Žiline, ktorým sa ďalšie práce na slovníku zastavili. Pracovníci tohto odboru začali s preskúmaním, resp. kontrolou obsahu hesiel, ktoré im dodával pracovník Krajskej správy Ministerstva vnútra v Žiline. Tento bol po zatknutí A. Hirnera jedným z jeho vyšetrovateľov. Otázkou zostáva, ako mohli títo pracovníci posudzovať odbornú úroveň hesiel, zainteresovaním Krajskej správy MV dostala však celá kauza určený smer. Správa vypracovaná tlačovým dozorom sa stala predmetom rokovania najvyšších straníckych orgánov. Aj z nej vyplýva, aké samozrejme bolo nazeráť na kontrolovaných ako na nepriateľských voči štátu i režimu, na tých, čo škodia republike a porušujú zákony. Požadovať pri takýchto závažných obvineniach, aké sme doteraz uviedli, dôsledné preverenie záverov týchto rozličných komisií v atmosfére podozrievavosti a vyhľadávania nepriateľov, nebolo jednoducho možné.

Alexander Hirner na túto atmosféru podozrievavosti a konšpiratívnosti, na politické „klikárčenie“ voči nemu, svojvôľu niektorých aj straníckych pracovníkov stále upozorňoval. Dostával sa preto aj do mnohých sporov, keď sa nekompromisne zastával svojich spolupracovníkov z MS (pozri Matičnú myšlienku, no najmä Denníky...). Ako mi v rozhovore pripomenul iný slovenský sociológ M. Katriak, A. Hirner bol „nezakríknutým“ človekom, osobnosťou, ktorá si udržiavala mravnú integritu aj v týchto časoch, keď sa vyvíjali rôzne tlaky na jednotlivých ľuďoch, lámali sa charaktery i osobnosti, lebo uchovať si svoju mravnú úroveň bolo v daných podmienkach veľmi ťažké. Hoci sa na jeho stranu v lete 1958 v súvislosti s kontrolami v Osvete postavili aj niektoré významné osobnosti verejného života (okrem F. Hečka aj M. Rázusová-Martáková, A. Mráz), bol po previerkach politickej a triednej spoľahlivosti v tomto roku preradený za redaktora s tým, že sa doporučovalo jeho zaradenie do výroby na akúsi prevýchovu. Toto podozrievanie znášal

veľmi ťažko a aj keď vysvetľoval, alebo sa ohradzoval, tieto negatívne postoje sa nemenili. V liste povereníkovi štátnej kontroly A. Paulovičovi (ALU SNK v Martine, f. A. Hirnera, k. 2, list z 26. 7. 1958) žiada o pomoc práve po „preverovacej akcii“, keď bol zaradený do výroby, pričom sa ako dôvod uvádzalo, že bol čelným predstaviteľom fašistického režimu, znevážila sa ďalej jeho odbojárska činnosť a bol obvinený z toho, že do svojej práce vnáša strane škodiace tendencie. Pripomenul výsledky svojej verejnej činnosti i vedeckej práce a dodával, že sa „nemôže ubrániť dojmu, že rozhodnutie je silne poznačené dôsledkami osobných sporov“ a že sa opiera o celý rad nepravdivých údajov. Podobne píše v liste M. Lúčanovi, vtedy vedúcemu oddelenia na ÚV KSS. Išlo o Lúčanove poznámky k heslám o Konštantínovi a Marekovi Čulenovcoch, aby len tak mimochodom (Lúčan) uviedol, čo všetko majú v encyklopédii zlé, čo, prirodzene, A. Hirner hneď zistil, že nič také nie je pravda a skutočné texty Lúčanovi poslal (manipulácie pri vypracovávaní posudkov v súvislosti s procesom boli už organizované štátnou bezpečnosťou). A. Hirner mu píše: „Hovorili ste mi, že marxizmus poznám, ale že ho nemám vžitý. Nemôžem Vám to zazlievať; takýto záver na týchto a podobných správach je nevyhnutný a to tým viac, že aj táto správa je iba pokračovaním celej série o mne rozširovaných nepravdivých údajov. Avšak osobne mi veľmi trpkopadne, keď podávanie takýchto správ dokonca na ÚV KSS ktosi pokladá za službu komunistickej strane a veci socializmu a keď statoční pracovníci sú v dôsledku toho pokladaní za škodcov socializmu. Verte mi, veľavážený súdruh, už nemám sily brániť sa proti nekonečným ohováračkám podobného druhu.“ (Tamže, list z 13. 9. 1958) Takýchto listov napísal A. Hirner vtedy niekoľko.

Kontroly a obvinenia

Na základe stanoviska najvyšších straníckych orgánov (Byro ÚV KSS) bolo rozhodnuté vykonať podľa výsledkov správy tlačového dozoru vo Vydavateľstve Osveta revíziu jeho hospodárenia. Po tejto kontrole bolo začiatkom decembra 1958 proti A. Hirnerovi vznesené obvinenie pre trestný čin rozkrádania majetku v socialistickom vlastníctve (malo ísť o neoprávnené a predčasné vyplácanie honorárov, ako aj nesprávne odvádzanie daní, tiež sa v obvinení napríklad poukazovalo na to, že boli vyplácané honoráre za heslá, ktoré neboli v PRES-e nakoniec použité. Išlo totiž o heslá z hovorového jazyka, ktoré sa presunuli do Slovníka slovenského jazyka pripravovaného v Jazykovednom ústave SAV, pričom, prirodzene, o tomto presune vedenie Osvety vedelo, to však už nikto do úvahy nebral). Ďalej obvinili A. Hirnera, že z nepriateľstva voči štátnemu zriadeniu neurobil potrebné kroky na vytvorenie komisie, resp. expertov, čím zámerne znemožnil, aby vznikla Hlavná redakcia,

ktorá by bola zárukou, že dielo bude ideovo v súlade s potrebami spoločnosti⁹. Po zatknutí a vypočúvaní boli neskôr obvinenia proti nemu rozšírené aj o trestný čin sabotáže a podvracania republiky, keďže výberom hesiel a ich autorov „sledoval“, že heslá PRES-u nebudú spracované z marxistického hľadiska, ale objektivisticky a aj náboženskými heslami je PRES zameraný otvorene protimarxisticky. Táto etiketizácia myslenia už vlastne nezávislé uvažovanie ani nedovoľovala. Preto vysvetľovanie a dokazovanie už nikoho nezaujímalo, stačilo sa priznať. Na dôvažok pri porovnávaní PRES-u s Malou sovietskou encyklopédiou sa ešte dôvodilo nízkym počtom hesiel z marxizmu-leninizmu a na základe posudku od Československej spoločnosti pre šírenie politických poznatkov sa okrem objektivismu vytýkali dielu aj neproporcionálna vedných odborov zaradených v heslári a i. Iba ťažko sa chápe, že tieto výhrady sa neriešili konkrétnymi pripomienkami a doporučeniami, ale obvineniami a procesom.

Vypočúvania, priznania, tresty

Po zatknutí a prvých výsluchoch zaistených sa vnucuje domnienka, že štátna bezpečnosť mala v týchto počiatkových dňoch vyšetrovania zámer, aby im dokázala ako najzávažnejšiu trestnú činnosť podvracanie republiky. Malo k tomu slúžiť nielen to, čo z ich dovtedajšieho sledovania mala zachytené vo svojich záznamoch, ale čo o tom vypovedali aj niektorí svedkovia¹⁰. Malo ísť o obvinenie z toho, že v skupine sa akoby pripravovalo, diskutovalo o vytvorení stredoeurópskej konfederácie podunajských štátov (s názvom Alpy a more), čo v skutočnosti nebolo nič iné ako jedna z náhodných a nezáväzných tém intelektuálov, ktorí glosujú aktuálne domáce pomery, zamedzujúce odrazu cestovanie do zahraničia, vyjadrujú sa k ideologicko-politickým otázkam, ale aj spoločensko-kultúrnym dôsledkom, akými bolo uzatváranie sa pred ostatným svetom v dôsledku absolutizácie ideologických schém, absolutizácie nepriate-

⁹ Islo o uznesenie KS MV v Žiline o zahájení vyšetrovania proti A. Hirnerovi z 23. 12. 1958 a uznesenie o rozšírení začatia vyšetrovania z 23. 12. 1958 spolu so zápisnicou o predvedení A. Hirnera na vyšetrovanie z 24.12.1958. A ÚPN, f. KS ZNB S ŠTB B. Bystrica, BB-V, arch. č. 601/1.

¹⁰ Bolo vypočutých 15 svedkov, na procese vypovedali len vybraní štyria. Výpoveď V. Šrobára, redaktora zo slovníkového oddelenia, bola výpoveďou korunného svedka. Práve on bol prichytený v noci pri manipulácii s heslami, ktoré od roku 1956 – 1957 mizli z regálov, on obviňoval A. Hirnera za určité heslá, dokonca ho nazval fašistom. Je ťažké si predstaviť, aby blízky spolupracovník A. Hirnera P. Gula alebo redaktorka L. Manicová za normálnych okolností povedali, že Hirnerove práce *Formy osvetovej práce* (viac ako 500 strán), *Metodika osvetovej práce*, jeho výskum premeny dediny v Senči, výskum náboženstva ako diferenciálneho činiteľa nič nepriniesli, resp. neboli vôbec využité a že boli „ostro proti ľudovodemokratickému poriadku a priamo podnecujú čitateľa k nenávisti nášho zriadenia“. (A ÚPN, f. KS ZNB S ŠTB B. Bystrica BB-V, arch. č. 601, s. 1-58 a odôvodnenie obžaloby s. 89-107) Keď dnes čítame text *Náboženstvo ako diferenciálny činiteľ*, ani pri optike tej doby nenachádza čitateľ nič, čo by nejako formulácie obžaloby podporovalo. Je zrejmé, ako boli výpovede poznačené strachom z toho, že aj svedkovia môžu byť z niečoho obvinení. Ku strachu, ktorý už vtedy v spoločnosti doslova ovplyvňoval existenčné podmienky života ľudí, pozri tiež v súvislosti s týmto procesom (Kopček 1998: 300 alebo Bodenek 1999: 90-91), no priam mrazivo pôsobí F. Hečko. (Hečko – Jančová 2011: 469-470) J. Bodenek uvádza skúsenosť F. Hečku, ktorý aj s pocitom viny voči A. Hirnerovi sa išiel informovať ako kandidát ÚV KSS ku K. Bacilkovi, no ten ho odmietol s tým, že „ak sa nechce dostať medzi nich, nech sa do toho nemieša“. (Tamže: 91)

Pov nového zriadenia doma i všade vo svete atď.¹¹ Takéto témy sa nadhodila, prerazujú, ale nikto im ďalší význam neprikladá. Boli však zachytené a odrazu sa veľmi hodili. V priebehu výsluchov za vymyslenými priznaniami jedného na druhého (napríklad L. Januška tvrdil, že jeho myšlienku o konfederácii mal A. Hirner realizovať s pomocou Otta Habsburgského, u ostatných obžalovaných sa však už uvádzajú Š. Osuský, F. Ďurčanský alebo spisovateľ J. Hrušovský) bola zrejme snaha vytvoriť z tohto „materiálu“ kauzu exemplárneho sprisahania proti republike. Tomu podľa nášho názoru odpovedala aj už istá úroveň prijímania propagandy o „nepriateľoch“, „agentoch“, ktorú spoločnosť do značnej miery akceptovala. Spájalo sa to tiež s tým, že po poľských a maďarských udalostiach v roku 1956 obvinení očakávali rovnaké zmeny aj u nás. Boli obviňovaní z toho, že rozširovali za týmto účelom v poľštine publikovaný článok *Komunizmus, ružová forma fašizmu* (autorom bol známy poľský spisovateľ Jerzy Putrament¹², ako aj články proti socialistickému realizmu, ktorých autorom bol poľský filozof Adam Schaff¹³).

Až keď bola táto „trestná činnosť“ obžalovaných vyhodnotená štátnou bezpečnosťou ako problematická pre súdne pojednávanie, bol položený dôraz na dokazovanie ich viny v prípravách PRES-u. Aj tu však zaráža, že ako určujúce stále pretrvávali idey nepriateľov a agentov, ktoré zdôrazňovali vo všetkých súvislostiach aj naďalej – nepriateľské úmysly a zámery obžalovaných, nepriateľstvo voči ľudovodemokratickému poriadku, nepriateľské zameranie diela (t. j. PRES-u), nepriateľstvo voči štátnemu zriadeniu a pod. Na potvrdenie obvinení o podvracanie republiky sa využívali aj výpovede svedkov, ktorí obžalovaných upozorňovali priebežne na nedostatky, no tieto ich upozornenia sa nebrali do úvahy, či už išlo o upozornenia o nesprávne „stavanych“ heslách, o zaradených náboženských heslách, o tom, že v redakcii nie sú pracovníci s dostatočným politickým rozhľadom a spoľahlivosťou a pod., z čoho obviňovali hlavne A. Hirnera. (Pozri tiež poznámku 10)

¹¹ J. Bodenek uvádza to, čo sa v žiadnom protokole, zápisnici o takýchto kauzách, „kultisticky inscenovaných procesoch“ prirodzene neobjaví a nenájde. Oveľa neskôr po všetkom okolo procesu i po procese samotnom jeden člen tejto kontrolnej komisie PŠK L. Malinovský, ktorá v Osvete začala previerky všetkej agendy a všetkých pracovníkov 8. 12. 1958 a záverečný protokol odovzdala 10. 4. 1959 vtedajšiemu pracovníkovi Osvety, povedal, že „prišli sme s rozkazom vybaviť všetky chyby a nedostatky ekonomicko-finančné a ideové. Prišli sme s tým starým heslom, že keď sa chcú niekde chyby a nedostatky nájsť, tak sa nájdu. Ale minul mesiac a nič, druhý mesiac a nič. Už sme boli zúfali: nič a nič v tomto podniku nenachádzame – nesplníme rozkaz. Až potom pomohol bezpečnosti dr. Januška informáciou o posedení u Hirnera na meniny Hirnerovej manželky.“ (Bodenek 1999: 87-88)

¹² Až 9. 3. 1967 v liste Poľskému kultúrnemu stredisku sa A. Hirner pýtal, či tento významný poľský spisovateľ vôbec tento text napísal a ak áno, žiadal o jeho poskytnutie pre odvolacie súdne pojednávanie, pretože na súdnom procese, v ktorom ho odsúdili, mali ho obžalovaní rozširovať ako protištátny materiál a údajne jeden svedok držal tento text v ruke. J. Putrament v ňom mal v čase poznašských udalostí v Poľsku v r. 1956 tvrdiť, že komunizmus je teror, násilie, a preto v ňom kultúra nemá žiť. (ALU SNK v Martine, fond A. Hirner, 2 škatuľa)

¹³ A. Schaff bol v tejto dobe známym poľským filozofom, komunistom, ktorý medzi prvými z marxistických filozofov nastoľoval otázky o vzťahu jednotlivca a spoločnosti v tom, že jednotlivec nie je iba jednosmerne determinovaný spoločnosťou, ale je aj nezávislou, samostatnou individualizovanou bytosťou, ktorá sa rozhoduje a koná zvrchovane individuálne.

Všetky vyšetrovania a výsluchy obžalovaných trvali od 24. 12. 1958, t. j. od Štedrého dňa až do začiatku marca 1959. Používali sa pri nich všetky známe metódy ponižovania, nezniesiteľného psychického nátlaku, manipulácií, vyhrážok i sľubov, únavy a vyčerpania a i. Vypočúvalo sa hocikedy, aj neskoro v noci, bez prerušenia (najdlhšie napríklad trinásť hodín), ako konfidentov mali obžalovaní nasadzovaných kvázi spoluväzňov a pod. U hlavných obvinených trvali vypočúvania viac ako dvesto hodín. Vyšetrovatelia, tak ako bolo v týchto procesoch pravidlom, deptali obvinených svojou dominanciou a absolútnou mocou nad nimi. Účelom bolo vymývanie hláv a teda vlastných názorov na vec, strata sebaúcty až integrity vlastnej osobnosti a cieľom ich kvázi príprava na hladký priebeh procesu a priznávanie viny. Bežne sa to dosahovalo vyhrážkami na zákroky voči ich rodinám, manipuláciou s nabitými zbraňami a pod.

Nepriateľská skupina

Súdne pojednávanie trvalo dva dni a uskutočnilo sa na Krajskom súde v Žiline v máji 1959. Väzenie a vypočúvanie poznačilo obvinených v rôznej miere, na tomto pojednávaní však nepriznávali všetko tak, ako im to bolo uvedené v obžalobe. Napríklad F. Oktávec uznával ideologické chyby a nedostatky, odmietol však sabotáž, podvracanie republiky, reči o konfederácii. L. Januška priznal, že súhlasil s konfederáciou, no ostatné striktnie odmietal a podobne aj ďalší. A. Hirnera pobyt vo vyšetrovacej väzbe ovplyvnil pomerne výrazne, keď priznal podvracanie republiky, snahu o konfederáciu, chyby pri koncipovaní encyklopédie, ako aj zákonnosť vyšetrovania.

Práve v súvislosti s metódami vyšetrovania a vynucovaním priznania zastrašovaním a vyhrážkami hovorí A. Hirner o nezniesiteľnej automutilácii, keď bol nútený priznať to, čo nikdy neurobil. Pri biografickej metóde je potrebné spracovať tie črty a znaky Hirnerovej osobnosti, ktoré sám často označuje ako „osobnostné predpoklady“ k určitému konaniu, jeho „ambícia byť sa za spravodlivú vec“ (Hirner 1992: 314-315), „človek s mojím osobným profilom“ (Hirner 1966-1967: 26), čo najčastejšie k tomu pripomína na rôznych miestach v denníku. (Turčan – Klobucký 2004)¹⁴ Je to potrebné pre pochopenie osobnosti A. Hirnera a jeho konania v mnohých zásadných otázkach v rôznych životných situáciách.

V rozsudku sa okrem finančných škôd a rôznych úrovní nepriateľstva uvádza, že sabotážnu činnosť robili aj neplnením a porušovaním svojich povinností pri príprave PRES-u tým, že úmyselne porušovali predpisy

¹⁴ K tomu pozri najmä 1. – 3. zv. *Mamenky*, 1997, 1999, 2003, Vydavateľstvo Serafin, Bratislava, ktorých autorkou je sestra A. Hirnera A. Bertová. Sú zásadným zdrojom informácií o rodinnom prostredí, výchove v ňom, o formovaní jeho osobnosti, o tom, prečo sa v živote správal hlavne v súlade s hodnotami nadobudnutými ešte v tomto období života.

a príkazy pri autorských zmluvách a honorároch, pri odvádzaní daní a práce na PRES-e viedli tak, aby bol zameraný proti ideológii marxizmu-leninizmu. Motívom bol ich vnútorný odpor k ľudovodemokratickému zriadeniu, čo sa u jednotlivých obžalovaných viaže na ich pôsobenie za slovenského štátu a kompromitáciu ako prisluhovačov klérofašistického režimu. Boli charakterizovaní ako nepriateľská protištátna skupina.

V odôvodnení rozsudku bol A. Hirner označený za hlavného obžalovaného a organizátora celej protištátnej skupiny. Bol označený za najvyhranenejšieho a najzarytejšieho nepriateľa ľudovodemokratického poriadku a kládlo sa mu za vinu, že na trestnú činnosť naviedol aj ostatných¹⁵. Odvolanie všetkých obžalovaných Najvyšší súd v Prahe v júli 1959 zamietol (iba J. Olexovi bol trest znížený). Pritom odvolanie manželiek L. Janušku, J. Telgárskeho a Š. Veselého súd úplne odmietol pre formálny nedostatok: neboli účastníkmi konania.

A. Hirner bol odsúdený na trinásť rokov väzenia, F. Oktávec na sedem a J. Olexa na šesť rokov (Najvyšší súd v Prahe mu trest znížil na dvadsať mesiacov) väzenia, L. Januška na štyri, E. Tvarožek na tri a pol roka, J. Telgársky na dva roky a Š. Veselý na osemnásť mesiacov väzenia, a to na základe dokázania jednotlivých trestných činov podvracania republiky, sabotáže alebo rozkrádania majetku v socialistickom vlastníctve. Rôzne boli aj ich peňažné tresty a straty občianskych práv po odpykaní trestu.

Tým bol osud prvej slovenskej encyklopédie definitívne spečatený. Ešte sa dôsledkami zákroku proti jej redakcii zaoberali rôzne najvyššie stranické či štátne orgány, boli vytvorené rôzne komisie zaoberajúce sa jednotlivými aspektmi prípadu, resp. možnosťami využitia nazhromaždeného materiálu v iných encyklopedických projektoch, ktoré sa už postupne rozbiehali aj v Čechách, konštituovalo sa samostatné encyklopedické pracovisko v SAV atď. Heslá zo spoločenskovedných oblastí, t. j. so svetonázorovými ideologicko-politickými obsahmi boli uznané za nepoužiteľné, z prírodovednej oblasti boli na istú dobu uložené do trezoru a takto sa celý projekt a výsledky dosiahnuté pri príprave PRES-u znehodnotili úplne.

Hoci sa od začiatku šesťdesiatych rokov aj v Československu rozbiehal proces odhaľovania nezákonností, chýb a omylov v predchádzajúcom období a prijímali sa opatrenia pri ich zisťovaní a náprave, odsúdení v procese s A. Hirnerom na najdlhšie tresty ostávali stále vo väzení. Po pobytoch vo všetkých známych ťažkých väzeniach v celej republike, po mnohých odvolaniach A. Hirnera, jeho manželky, matky a súrodencov bol po rokoch 1964 a 1965, v ktorých za jeho prepustenie apelovali aj viaceré významné

¹⁵ V odôvodnení rozsudku sa uvádza: „Dr. A. Hirner spomedzi obžalovaných je najvyhranenejším a najzarytejším nepriateľom ľudovodemokratického poriadku. Možnosť jeho nápravy je uskutočniteľná len po výkone dlhodobého trestu odňatia slobody.“ (A ÚPN, f. KS ZNB S ŠTB B. Bystřica, BB-V, arch. č. 601)

osobnosti (V. Mináč, K. Rosenbaum, M. Gašparík, J. Marták a ďalší) verejného života, nakoniec A. Hirner ako posledný prepustený z väzenia v máji 1966¹⁶.

Hirnerov elaborát

Hneď po návrate z väzenia vypracoval takmer stostranový elaborát (tak tento text sám nazval) *Nedostatky v práci štátnych kontrolných a justičných orgánov v súvislosti s prípadom A. Hirnera*. (Pozri pozn. 16, aj všetky tieto listy a materiály využil pri spracovaní tohto elaborátu.)

Tento text rozoslal na najvyššie štátne a súdne inštitúcie (Predseda SNR, predseda Najvyššieho súdu v Prahe) ale zrejme aj – ako vyplýva z jeho korešpondencie – niektorým najvyšším straníckym predstaviteľom. Východiskom sú už jeho interpretácie z obdobia hneď po skončení súdnych pojednávaní v r. 1959 v Žiline a v Prahe, teda zo začiatku šesťdesiatych rokov hneď po tom, ako mu začal plynúť trest vo väzení (pozri poznámku 16). Bod za bodom rozoberá prácu vyšetrovujúcich orgánov, tlačového dozoru, revíznej komisie, ktoré neoverovali vecné obsahové tvrdenia, aby poskytli jednoznačné dôkazy, ale v duchu téz A. J. Vyšinského¹⁷ za akúkoľvek cenu donútili obvinených k priznaniu. Preto rozoberá celé svoje „doznanie“, vzájomné usvedčenia, výpovede svedkov, ale hlavne povrchnosť rozhodovania súdu pri logickom, dôslednom a pravdivom vyhodnotení jestvujúcich dôkazov a podkladov z vyšetrovania. V kontexte rôznych znevažovaní vyslovovaných aj na súde A. Hirner objasňuje celú svoju epizódu „členstva“ v HG¹⁸ (dodávame, že A. Hirner sa po návrate z väzenia oboznámil s článkami Ľ. Liptáka v Historickom časopise č. 3, 1965, a č. 2, 1966, ako aj s jeho štúdiou v zborníku SNP roku 1944 (vyšlo v r. 1965), ktoré približujú vývin v HG a tiež

¹⁶ V ALU SNK v Martine je v jeho pozostalosti množstvo listov, ktoré od r. 1961 napísal na ÚV KSČ v Prahe (21. 3. 1963; 4. 8. 1963; 19. 4. 1965), na Najvyšší súd v Prahe (17. 7. 1961; 20. 7. 1961; 2. 11. 1961; 29. 1. 1962; 8. 4. 1962), v ktorých podrobne rozoberal jednotlivé body rozsudku, ich vecné súvislosti, skutkové podstaty atď., ktoré súd podľa neho vôbec neskúmal, pričom mali iba charakter administratívnych zistení a nie súdnych dôkazov a podobne rozvádza sedem takýchto zistení. Tieto rozborov však už písal iný A. Hirner, ako bol ten zdeptaný človek na súdnom procese. Spolu s ďalšími listami napríklad autorom negativistických posudkov, ktoré mu za vinu pripisovali aj skutočnosti, resp. heslá, ktoré v PRES-e vôbec neboli, ale ich pre posudzovateľov vmanipulovala dodatočne štátna bezpečnosť, ich využil pri vypracovaní takmer stostránkového elaborátu o celej kauze a ktorý zároveň použil aj pri žiadosti o revíziu celého procesu adresovanú Krajskému súdu v B. Bystrici. Nemohol sa uspokojiť, prirodzene, iba s amnestiou, o ktorú už vtedy žiadal tento súd a ani s rehabilitáciou všetkých odsúdených, ktorá nasledovala po amnestii.

¹⁷ A. J. Višinskij ako generálny prokurátor ZSSR v rokoch 1935 – 1939 zdôvodňoval uzákonené metódy vyšetrovania, o. i. na vynesenie rozsudku postačovalo priznanie obvineného.

¹⁸ Pri biografickom spracovaní diela a životných osudov A. Hirnera je neakceptovateľnou simplifikáciou jeho sedemtyždňový pobyt na Hlavnom veliteľstve Hlinkovej gardy (HV HG), resp. v Akademickkej Hlinkovej garde (AHG) na vysokoškolskom internáte Svoradov. Seriózny prístup vyžaduje rozobrať nielen tieto epizódy, ale aj, a to predovšetkým, jeho vedecké fundovanie, pojmový a kategoriálny koncept chápania slovenskej spoločnosti ako samoregulačnej jednotky, ktorá je schopná vlastnej štátnosti. Preto jeho zásadná polemika s A. Pražákom k tomuto, nehovoriac už ani o imperialistickej formulácii českého sociológa E. Chalupného (Hirner 1992: 8), čím má byť Slovensko pre Čechy v novom štáte po roku 1918. Tieto názory mal A. Hirner precizované už v čase vzniku slovenského štátu a v rokoch 1942 a 1945 ich aj publikoval vo svojich dielach *Ján Feješ, jeho dielo a myšlienková sústava a Človek a spoločnosť*. Z toho pramení jeho súhlas so vznikom slovenského štátu ako štátnosti, ktorej je slovenská spoločnosť schopná, avšak zároveň principiálny nesúhlas s režimom, ktorý bol v roku 1939 s týmto štátom spojený.

aj to, ako to bolo s Akademickou HG, kvôli čomu bol A. Hirner obviňovaný z fašizmu), pripomína, že, naopak, jeho protifašistická odbojová činnosť zostala nepovšimnutá, hoci bol za ňu vyznamenaný štyrmi najvyššími vyznamenaniami¹⁹. Bod za bodom vyvracia obvinenia z akýchsi nepriateľských zámerov pri príprave a koncipovaní PRES-u a uvádza, že táto práca predstavovala pre celý kolektív predovšetkým prestížny tvorivý zápal pri príprave prvej slovenskej encyklopédie. Odmietla zámer z protimarxistického zamerania či vôbec úmyslu takéhoto koncipovania encyklopédie, preto aj výčitky z objektivismu, propagácie idealizmu či náboženstva považuje za účelové, také, v ktorých sa kladie dôraz na propagandistické a nie vedecké kritériá²⁰. Až mrazivo pôsobia jeho opravy revízorov z vyplácania honorárov a daní, na niektorých stranách rozoberá nepochopenie agendy honorárov kontrolnými orgánmi, keď boli jednoducho zle a nesprávne spočítané rôzne položky, a preto povychádzali čísla, ktoré sú o niečom celkom inom²¹.

V kontinuite s ideou elaborátu napísal po prepustení z väzenia množstvo listov autorom nepravdivých posudkov, nepravdivých svedectiev použitých v samom procese. Išlo o to, že ani títo autori nezbadali, resp. nechceli vidieť už evidentné podvrhy nesprávnych faktov pri zadávaných heslách, ktoré boli výsledkom zámernej manipulácie štátnej bezpečnosti. A. Hirner trval na týchto odpovediach, lebo ich chcel využiť ako dôkazový materiál v žiadosti o revíziu

¹⁹ Z postojov a diela A. Hirnera zostáva nespracovaná jeho činnosť počas SNP (bol jedným z organizátorov odbojovej povstaleckej skupiny priamo v MS, koordinoval jej činnosť so skupinami v Turci, boli spolu s prap. Hroboňom prví, ktorí sa kontaktovali s Veličkom a jeho skupinou hneď ráno po ich nočnom zoskoku, previedol kpt. Černogorova do Ružomberka, aby koordinoval akcie partizánov z oblasti Turca s Veličkovou skupinou atď.). M. Rázusová-Martáková o ňom uviedla, že „bol veci Národného povstania oddaný celým srdcom, bol odvážny až do hazardérstva a vytrval až do konca“. Podobne nie je spracovaná jeho publicistika z rokov 1941 – 1948, ktorá je pre jeho názory a postoje v tomto období zásadná. (Turčan 2012: 73-79)

²⁰ Už v odvolaní A. Hirnera a jeho manželky k Najvyššiemu súdu, hoci je to ľudsky veľmi tristný text, si uvedomujú, že boli donucovaní a manipulovaní k výpovediam a tvrdeniam a žiadajú o nové prešetrenie viacerých obvinení (manželka žiada o vyšetrenie toho, že by sa na oslave jej menín bolo hovorilo o nejakej stredoeurópskej konfederácii, lebo si pamätá, že nič také sa nehovorilo, že jej manžel nikdy nebol proti komunizmu atď.).

²¹ Správu Povereníctva štátnej kontroly, ktorú na preverenie skutočností uvedených v stanovisku ZO KSS bratislavského pracoviska Vydavateľstva Osveta zo 16. 7. 1958 určilo Byro ÚV KSS 8. 11. 1958 (pri prerokovávaní šiesteho bodu svojho programu *Zásah v Príručnom encyklopedickom slovníku*) (Vydavateľstvo Osveta, n. p. Martin) vypracoval vtedy pracovník na III. oddelení ÚV KSS J. Uher. Neskôr o tom napísal: „Neobjektívne a scestne sme v 50-tych rokoch hodnotili aj hlavnú osobnosť Filozofického zborníka A. Hirnera, do značnej miery J. Diešku a iných. Naplno sa to prejavilo aj v mojej publikácii *Filozofia v boji o dnešok...* Dávnejšie sa od nej dištancujem...“ (Uher 1998: 458) Následne Byro ÚV KSS ju prerokovalo až 11. 7. 1959, teda až po skončení súdneho procesu na Krajskom súde v Žiline 28. 5. 1959. Táto nie je vo svojej I. časti týkajúcej sa obsahových a vecných výhrad voči už odsúdeným pracovníkom žiadnym samostatným rozborom kontrolných orgánov, ale jednoducho kompilátom, v ktorom sa ako chyby, nedostatky, omyly, zábery, nepriateľské úmysly atď. preberajú od slova do slova celé pasáže z posudkov, ktorými už podstrčenými heslami štátna bezpečnosť manipulovala aj týchto lektorov, ktorých sa po prepustení z väzenia A. Hirner v listoch pýtal, prečo to vôbec robili. A. Hirnerovi sa za neopodstatnené útoky na jeho knihu o slovenskom osvietenstve *J. Feješ, jeho dielo a myšlienková sústava* z roku 1942 ospravedlnil aj filozof T. Münz, ktorý vo svojej knihe o Malohontskej spoločnosti odsúdil túto spoločnosť osvietenecov ako „feudálno-aristokratickú ustanovizeň“. A. Hirner sa voči takémuto chápaniu slovenského osvietenstva rázne ohradil a bránil, z čoho vznikla rozsiahla polemika. Pozri rozhovor *O filozofii a živote*. Filozofia, roč. 48, 1993, č. 1, s. 52.

Avšak aj v II. časti tejto správy (kontrola výplat honorárov) A. Hirner odhalil chybu za chybou a nepochopenie agendy honorárov kontrolórmí. (Slovenský národný archív (SNA), Fond ÚV KSS, tajomníci, David, k. 2275; Fond ÚV KSS, zasadnutia predsedníctva, k. 1012 a k. 991)

celého procesu na Krajskom súde v B. Bystrici²². Je zaujímavé, že aj ospravedlňujúcich listov bolo iba zopár. Za celý komplot a manipuláciu sa mu ospravedlnil L. Szántó, keď až v roku 1965 po náhodnom oboznámení sa so stránkovými obťažmi PRES-u zistil, že heslá boli spracované dobre, nemá k nim pripomienku. Pochopil, že na jar 1959 mu boli podstrčené iné texty hesiel a neskrýval rozhorčenie nad takouto manipuláciou²³. Dodávame, že po roku 1965 už bol známy posudok pracovníkov Filozofického ústavu SAV, ktorého riaditeľom bol vtedy L. Szántó, o nezávadnosti hesiel PRES-u pripravených do tlače (písmená A – G) – toto pracovisko sa už v týchto rokoch inšpirovalo naplno atmosférou reforiem a uvoľnenia druhej polovice šesťdesiatych rokov²⁴.

Táto kauza, celý tento proces sa niekedy nazýva aj „proces Hirner“, inokedy „proces proti encyklopédii“ (Čomaj 1993), „proces proti PRES-u“ (Marušiak 2001: 141-161) či dokonca „proces proti Martinu“²⁵. A všetci autori sa pýtajú, kto mal v danej dobe takú moc, komu záležalo na jeho uskutočnení. Mal na ňom záujem podpredseda vlády ČSR V. Kopecký? (Machala 1968) J. Marušiak pripomína pomstu K. Bacílka, prvého tajomníka KSS, matka A. Hirnera už na súde v r. 1959 vypovedala, že celý proces je dôsledkom sporov a osobného nepriateľstva A. Hirnera s bývalým vedúcim tajomníkom Okresného výboru (OV) KSS v Martine. V. Biľak považoval proces za vec K. Bacílka a P. Davida, sám A. Hirner spomína aj záujem V. Kopeckého, upozorňoval však aj na nami zdôraznenú a explikovanú animozitu s K. Bacílkom ako motívom a v neposlednom rade ide aj o množstvo osobných sporov s viacerými straníckymi a štátnymi predstaviteľmi (od L. Novomeského až po Fraňa Kráľa, ktorý ho ako negatívnu postavu zobrazil v svojom románe *Za krajší život a i.*). Domnievame sa, že všetky tieto impulzy zohrávali v danej dobe svoju úlohu, avšak atmosféra agentománie a nepriateľstva bola tým východiskom, v ktorom to bolo vôbec možné. A. Hirner sa však svojím archivovaním dokumentov, denníkom, svojimi záznamami udalostí, ale v tomto prípade aj hľadaním pravdy ako ten, ktorého súd označil za hlavného obžalovaného z celej skupiny, najviac zaslúžil o zdokumentovanie celého prípadu a zároveň o to, že Krajský súd v B. Bystrici po jeho interpeláciách a žiadostiach v roku 1969 vyhlásil

²² Pozri jeho list J. Hrozičovi zo 6. 8. 1966, ktorého posudok bol eklatantným príkladom fabrikovania falošných dôkazov o nepriateľoch štátu, režimu. (ALU SNK v Martine, fond A. Hirnera, k. 2)

²³ Ide o jeho list zo 4. 8. 1966 A. Hirnerovi. V liste z 30. 8. 1968, zaslanom tiež Krajskej prokuratúre v B. Bystrici, podobne rozhorčene reaguje na manipuláciu s heslami na jar v roku 1959, čo bolo vlastne zneužitie v súdnom procese s A. Hirnerom a spoluobžalovanými. (ALU SNK v Martine, fond A. Hirnera, k. I. Korešpondencia cudzia)

²⁴ Pozri tiež Hirner 1968a; Hirner 1968b; Rosenbaum 1993.

²⁵ Označil ho tak V. Mináč. Mal na mysli Martin, ktorý bol vždy akoby nezávislý od všetkých vlád, teda neovládaný, nepodrobený mocou, akýsi štát v štáte, samostatný a hrdý.

rozsudok z roku 1959 od začiatku za neplatný, obvinenia a proces za vykonávanie a odsúdenie boli plne rehabilitované²⁶.

Tento neúplný prehľad názorov na proces „proti Hirnerovi a spol.“ zároveň pripomína potrebu urobiť zostávajúce archívne práce pri ich overení alebo ich vylúčení ako nepodložených. Zostáva tiež úlohou popri celkovej analýze vývoja spoločnosti v tomto období spracovať aj v jej rámci stav a rozvoj sociológie i vedy vôbec. To evokuje aj spracovanie dôsledkov a dopadov celej kauzy na A. Hirnera ako človeka, osobnosti, sociológa, vedca.

To je však zložitá úloha. Východiskom môžu byť iba niektoré jeho texty. Napríklad spomínaný elaborát je nielen usvedčujúcim textom o praktikách v takýchto procesoch, je však aj o osobnom prežití a tragickom zážitku, a jeho monštruóznosti. A. Hirner tu priamo hovorí, ako bolo človeku s jeho osobným profilom veľmi ťažké priznať sa k tomu, čo nespáchal a ešte ťažšie bolo, hlavne technicky, dokázať, že sa nedopustil toho, čo mu súd pripisuje. „Veď tu išlo o bolestivú mravnú automutiláciu.“ (Hirner 1966-1967: 26) Podobne o tragickosti manipulácie vypovedá aj odvolanie A. Hirnera a jeho manželky k Najvyššiemu súdu v Prahe po rozsudku súdu v Žiline v 1959. Je to trisť až depresívny text vypovedajúci priam o mysterióznom stave bezmocnosti ľudskej mysle. Takýchto textov, ktoré by sa dali použiť pri tomto osobnostnom prežívaní a dopadoch monštruózných postupov na neho ako človeka, však nie je veľa. On sám sa nechcel týmito súvislosťami zaoberať.

Chceme však predpokladať, že dnes, keď sú k dispozícii prepracované teoretické i metodologické nástroje na spracovanie determinácie konania a správania osobnosti v zložitých a kritických životných situáciách a tiež keď sú prístupné všetky relevantné pramene, nájde si aj osobnosť A. Hirnera svojho autora, ktorý všetky súvislosti jeho života i diela spracuje a zhodnotí.

PhDr. Eudovít Turčan, CSc. – samostatný vedecký pracovník SÚ SAV. Zaoberá sa dejinami sociálneho a sociologického myslenia na Slovensku, problematikou socializácie a individualizácie, komunitarizmu, vzťahmi filozofie a sociológie. Bol vedúcim viacerých grantových projektov v oblasti dejín slovenskej sociológie (*O kontinuitu a modernu, Denníky sociológov I. A. Hirner 1953 – 1955, Anton Štefánek: vedec, novinár, politik a i.*)

LITERATÚRA

- Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice, fond. A. Hirnera. Martin.
Archív Ústavu pamäti národa (A UPN), g. KS ZNB SŠTB B. Bystrica, BB-Y.
BERTOVÁ, A., 1997, 1999, 2003: Mamenka, 1. – 3. zv. Vydavateľstvo Serafín, Bratislava.
BODENEK, J., 1999: Moja sudička. Bratislava.
ČOMAJ, J., 1993: Encyklopédia ako zločin. Republika, 26.10. a 2. 11. 1993.

²⁶ ALU SNK, f. A. Hirnera, k. 23, rozhodnutie Krajského súdu v B. Bystrici z 30. 1. 1969 a 28. 3. 1991.

- Dejiny Slovenska VI. (1945 – 1960). Bratislava 1988, s. 412 a n.
- HEČKO, F. – JANČOVÁ, M., 2011: Denníky 1938 – 1960. Bratislava.
- HIRNER, A., 1992: Matičná myšlienka. Bratislava.
- HIRNER, A., 1968a: Kto je zodpovedný za zastavenie PRES-u. Smena, 30. apríla 1968.
- HIRNER, A., 1968b: Vydám ťa do rúk nevedomcov. Kultúrny život č. 4.
- HIRNER, A., 1966-1967: Nedostatky v práci štátnych kontrolných a justičných orgánov v súvislosti s prípadom A. Hirnera. ALU SNK, f. A. Hirnera, k 22, s. 10-11.
- KLOBUCKÝ, R., 2000: Alexander Hirner – A Historian of Slovak Sociology. Sociológia – Slovak Sociological Review, roč. 32, č. 6, s. 555-576.
- KLOBUCKÝ, R., 2005: Metodologické problémy skúmania histórie slovenskej sociológie. Sociológia, roč. 37, č. 2, s. 177-196.
- KLOBUCKÝ, R., 2012: Tri Hirnerove spory o dejiny. In: Laiferová, E. – Mistríková, L. (eds.): Alexander Hirner (1911 – 1987). 100. výročie narodenia významného slovenského sociológa – osobnosti, vedca, vysokoškolského učiteľa. Zborník príspevkov z teoretickej konferencie 4. 11. 2011, Katedra sociológie FF UK, Stimul, Bratislava.
- KOLLÁR, K., 1998: K filozofickej tvorbe A. Siráckeho. In: Kollár – A. Kopčok – T. Pichler (eds.): Dejiny filozofie na Slovensku v 20. storočí. Bratislava.
- KOPČOK, A., 1998: Od plurality filozofie k monopolnému postaveniu marxistickoleninskej filozofie. In: K. Kollár – A. Kopčok – T. Pichler (eds.): Dejiny filozofie na Slovensku v 20. storočí. Bratislava.
- K tridsiatemu výročiu vzniku Sociologického ústavu SAV. Sociológia 1995, č. 3, s. 171-192.
- MACHALA, D., 1968: Osud človeka. Echo, č. 2, 28. 4. 1968.
- MARUŠIAK, J., 2001: Zásah proti Príručnému encyklopedickému slovníku (PRES). In: Juraj Marušiak: Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov, s. 141-161. Brno.
- Pravda, 27.4.1957.
- Pravda, 8.1.1958.
- ROSENBAUM, K., 1993: Viac ako memoáre. Literárny týždenník, 12. 3. 1993.
- Rozhovor O filozofii a živote. Filozofia, roč. 48, 1993, č. 1, s. 52.
- SIRÁCKY, A., 1950: Buržoázno-triedne korene a idealistické pozície sociológie a sociografie na Slovensku. Filozofický zborník SAVU, V.
- Slovenský národný archív (SNA). Fond ÚV KSS, tajomníci, David, k. 2275; Fond ÚV KSS, zasadnutia predsedníctva, k. 1012 a k. 991.
- TURČAN, L. – KLOBUCKÝ, R., (eds.) 2004: Denníky sociológov I. Alexander Hirner 1953 – 1955. Bratislava.
- TURČAN, L., 2012: Publicistika A. Hirnera v 40. rokoch – polemiky vo vedeckých časopisoch. In: Laiferová, E. – Mistríková, L. (eds.): Alexander Hirner (1911 – 1987), 100. výročie narodenia významného slovenského sociológa – osobnosti, vedca, vysokoškolského učiteľa. Zborník príspevkov z teoretickej konferencie 4. 11. 2011, Katedra sociológie FF UK, Stimul, Bratislava.
- UHER, J., 1998: Filozofické časopisy na Slovensku. In: Kollár – A. Kopčok – T. Pichler (eds.): Dejiny filozofie na Slovensku v 20. storočí. Bratislava.
- WINKLER, T. – ELIÁŠ, M. a kol., 2003: Matica slovenská. Dejiny a prítomnosť. Martin.